

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

schappelijke status van de psychoanalyse. Het nodigt bovendien uit tot heroriëntatie inzake te vanzelfsprekend geworden en soms gesimplificeerde psychoanalytische noties, vooral die afkomstig uit de scholen van Klein, Bion en Winnicott. Daarmee levert het ook praktiserende analytici en psychotherapeuten belangrijke nieuwe gezichtspunten op voor hun werk.

Voor elk wat wils: van psychoanalyse per telefoon tot de oceaan van het Zijn

Bespreking van

Michael Stadter & David E. Scharff
(red.) (2005). *Dimensions of psychotherapy,
dimensions of experience — Time, space,
number and state of mind*.
Londen / New York: Routledge.
ISBN 978 1 58391 863, 296 pp., £ 29,95

JEF DEHING

In *Dimensions of psychotherapy, dimensions of experience* onderzoeken zestien auteurs, samen met twee redacteurs, de 'dimensies' van de psychotherapie en van de ervaring in het algemeen: tijd, ruimte, getallen en geestestoestand.

Tijd speelt een belangrijke rol in het leven, en natuurlijk ook in de psychotherapie. Volgens Ravenscroft is het onbewuste niet zo 'tijdloos' als Freud beweerde: het zou een ingeboren tijdsgevoel bevatten, dat, zowel bij individuen als groepen, vorm geeft aan de levenscyclus. De auteur schenkt ook aandacht aan fenomenen die verband houden met belangrijke verjaardagen. Soms zijn we ons heel bewust van het voorbijgaan van de (lineaire) tijd, op andere ogenblikken minder. Stadter beschrijft de schommelingen die deze tijdsbeleving kan ondergaan,

in het bijzonder bij traumapatiënten en in de therapeutische sessie. Johnson onderzoekt de 'slechte oneindigheid', een probleem van narcistische patiënten in hun omgaan met tijd. Setton en J. S. Scharff ten slotte tonen het belang aan van tijd — en volhardingsvermogen — in de psychotherapeutische bedrijvigheid.

Ook *ruimte* is essentieel voor het leven, als referentiepunt, als mogelijkheid en als reeel gegeven. Anderson toont hoe sommige patiënten heel expliciet de fysische ruimte van onze spreekkamer gebruiken, als *container* of als transitioneel object. Rovner beschrijft het effect op de therapie van veranderingen in het psychotherapeutische kader, in het bijzonder de verhuizing van de therapeut. Hopper ontwikkelt, als groeps-therapeut, een theorie over 'onsamenhangendheid' ('incohesion'), die Bions drie 'basisveronderstellingen' (afhankelijkheid, vechten/ vluchten en 'pairing') zou moeten aanvullen: de samenhang van de groep kan namelijk ook verloren gaan, door 'aggregatie' (de groep wordt dan onsamenvattend als een handvol kiezels) of door 'massificatie' (hysterische idealisering van groep en leider). Zalusky wijdt een hoofdstuk aan het gebruik van de telefoon bij psychotherapie en supervisie, een praktijk die in de eenentwintigste eeuw meer en meer veld wint. In dezelfde lijn onderzoekt D.E. Scharff het gebruik van videoverbinding bij de opleiding in zowel psychoanalytische therapie als babyobservatie. Barbour vraagt zich af welke rol ruimte (en de afbakening ervan) speelt in werkgroepen.

Het derde deel van het boek houdt zich bezig met *getallen*. Poulton gaat ervan uit dat getallen (vooral één, twee en drie) het mogelijk maken om intersubjectiviteit en schizoïde fenomenen beter te begrijpen. Bagnini focust op de supervisiesituatie. 'Twee is goed gezelschap, drie leidt tot paranoïde tendensen', beweert hij. Bollas gaat verder in deze numerologische excursie: een familie bestaat slechtst vanaf het getal vier. D.E. Scharff en Cooper introduceren dan weer dynamische wiskunde: complexe

getallen maken het mogelijk psychische objectrelaties te representeren, en met behulp van bewegende getallen wordt de psychische ervaring beschreven in termen van een dynamische geografie van tijd en ruimte. Deze beschouwingen doen denken aan Lacans en Bions pogingen om de psychoanalytische theorie te vatten in «mathematische» formules. Naar mijn gevoel voegen deze wat geforceerde numerologische excursies weinig toe aan de rijkdom van de klinische ervaring.

Het vierde deel ten slotte is gewijd aan een «vierde dimensie»: de geestestoestand¹ of gemoedstoestand. D.E. Scharff en J.S. Scharff voeren *chaostheorie* in als een nieuw paradigma voor de psychoanalyse. De auteurs geven wel toe dat het nog te vroeg is om uit te maken wat deze theorie kan betekenen voor de kliniek (p. 224). Toch geven ze een, mijns inziens terechte maar té voorzichtige, kritiek van Freuds «lineaire theorieën», die met hun «opgelegde» zekerheid als «beperkende attractors» werken. «De psychoanalyse moest zich lang verdedigen tegen de beschuldiging dat haar interpretaties voortspruiten uit pathologische zekerheid, vooroordelen en medische almacht zonder wetenschappelijke fundering. Maar in de postmoderne filosofische context wordt elke kennis, elke interpretatie van ervaringen, als relatief beschouwd: alle worden ze geconstrueerd vanuit het standpunt van de cultuur, het gangbare intellectuele kader, en de ervaring van de duider. Er bestaat geen absolute waarheid. De chaostheorie en de vertakkingen van het Heisenbergprincipe — dat elke observatie de geobserveerde fenomenen verandert — tonen dat «niet alleen de psychoanalyse moet leren leven met ambiguïteit» (p. 224-5). Dit hoofdstuk roept boeiende vragen op, maar de gegeven beschrijving van de chaostheorie schiet helaas tekort om een wiskundige leek in staat te stellen haar echt te begrijpen.

Hill wijdt een kort hoofdstukje aan «schuilplaatsen» waarin het (psychische) leven geweigerd wordt. Volgens Aschbach huldigt

de psychoanalyse een idealistische levensopvatting: hij associeert «zijn» en «worden» met, respectievelijk, narcistische volheid en (pijnlijke) groeiprocessen. Het «ego-zelf» is als een schaal met een permeabele membraan, ondergedompeld in de oceaan van het Zijn, «O» (Bion): «Het zelf kan zijn verbondenheid met het onmetelijke Zijn ervaren, maar wordt voortdurend gedwongen te opereren binnen de beperkte grenzen van de bewuste psyche, en van het behoeftige, angstige en sterfelijke lichaam dat als haar container fungeert» (p. 247). De «oceaan van het Zijn» herinnert ons aan Freuds opvatting over het bewustzijn, omgeven door het Onbewuste, in de *Traumdeutung* (Freud 1900, p. 703). Hills lyrische beschrijving komt ook wel heel dicht in de buurt van Jungs collectieve onbewuste!

Jacobs geeft een historische schets van de opvattingen over tegenoverdracht in de Verenigde Staten. Freuds negatieve opvatting over tegenoverdracht maakte er heel lang opgeld, en toen Jacobs in 1991 (!) zijn boek *The use of the self — Countertransference and communication in the analytic situation* publiceerde, oogstte hij heel wat tegenwind: zijn opvatting «was ongepast en schond een onuitsproken taboe. Men vond dus dat ik een exhibitionistisch/masochistisch probleem had dat verdere analyse vereiste» (p. 256). Jacobs bespreekt nog twee andere netelige kwesties: de niet-verbale communicatie in het analytische proces, en de zelfonthulling van de analyticus.

Zoals uit dit korte overzicht moge blijken, bestrijken de verschillende artikelen veel domeinen, soms wat arbitrair verbonden met de «dimensies» van de titel. Meer eenheid vinden we in de premissen van de diverse auteurs: de theorie van de *object-relaties*, met verwijzingen naar Fairbairn, Balint, Klein, Bion, Winnicott, Meltzer, Steiner en Ogden. De *intersubjectieve benadering* van de psychoanalytische relatie is consistent. De talrijke klinische vignetten, waarin de auteur vaak heel wat van zichzelf prijsgeeft, zijn levendig, boeiend

en meestal inspirerend, ook in de theoretisch minder interessante stukken. Ik zou dit boek niet als een «must» bestempelen. De lezer die zich wil verdiepen in de theorie van de objectrelaties en de intersubjectieve aspecten van de psychoanalyse zal in vele artikelen voer voor reflectie vinden. Vooral het laatste deel bevat, ondanks zijn wel heel algemene titel, enkele intrigerende bijdragen. De analyticus die verhuisplannen koestert, of die therapie of supervisie via telefoon of internet wil gaan plegen, vindt wellicht enkele nuttige tips in het tweede deel.

Noot

- 1 In het Engels: «state of mind».

Literatuur

FREUD, S. (1900), De droomduiding. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Psychoanalytische Duiding* 2/3. Amsterdam/Meppel: Boom.

De hedendaagse psychoanalytische praktijk en het belang van de psychische bisexualiteit

Bespreking van

Thierry Bokanowski (2006). *The practice of psychoanalysis*, The New Library of Psychoanalysis. Vertaling uit het Frans: David Alcorn. Londen: Karnac. ISBN 978 1 85575 389 1, 178 pp., € 22,49

CHRISTINE FRANCKX

In *The practice of psychoanalysis* neemt Thierry Bokanowski een poging om de praktijk van de moderne psychoanalyticus te omschrijven. Het is zowel een hommage aan het genie van Freud als een interessante schets van de uitwerking van zijn theorieën door latere auteurs. De schrijver

heeft een grote kennis van het werk van Ferenczi en hij benut deze gelegenheid om de kern van het dispuut tussen Freud en zijn opstandige leerling te verdiepen in het licht van hun biografische gegevens en hun complexe relatie. Ferenczi was in analyse bij Freud tussen 1914 en 1916, en verweet hem in een brief in 1930 dat zijn negatieve overdrachtsneurose niet voldoende geanalyseerd werd. Hoofdzakelijk tussen 1920 en 1930 werkte Ferenczi zijn theoretische hypothesen uit en pleitte voor een meer actieve (of elastische) techniek. Hij verbreedde de thematiek van de «verleiding» door de etiologische invloed van trauma te duiden als «mentale verkrachting» van het kind door de volwassene, of «spraakverwarring» tussen hen beiden, of ten slotte als de ontkenning door de volwassene van de «wanhoop» van het kind.

Het theoretische testament van Freud, *De eindige en oneindige analyse* uit 1937, en tegelijk zijn postume antwoord aan de inmiddels overleden Ferenczi, neemt een belangrijke plaats in in dit boek. Wát bedoelen we precies wanneer we tegenwoordig spreken van «het beoefenen van de psychoanalyse»: datgene wat de analyticus doet in de sessie, de toegepaste methodologie, of de onderliggende theorie waarop deze praktijk gebaseerd is? Hiermee wordt meteen duidelijk hoe theorie, techniek en praktijk intiem met elkaar verweven zijn. Elke analyticus wordt geconfronteerd met het hiaat tussen theorie en praktijk en voelt daarom de behoefte om regelmatig het isolement van de consultatieruimte te verlaten en samen met collega's gerezen twijfels te toetsen. De controverse tussen Freud en Ferenczi (van 1927 tot 1933, bij de voortijdige dood van Ferenczi) centreert zich rond dit spanningsveld praktijk-theorie. Voor Freud was het terugvinden van onderdrukte herinneringen het doel van een psychoanalytische kuur, voor Ferenczi daarentegen was de analyse van de overdrachtservaring, gebaseerd op de herhalingsdwang, hét grote werkpunt. Voor Ferenczi diende het affect de betekenisverlening en niet